

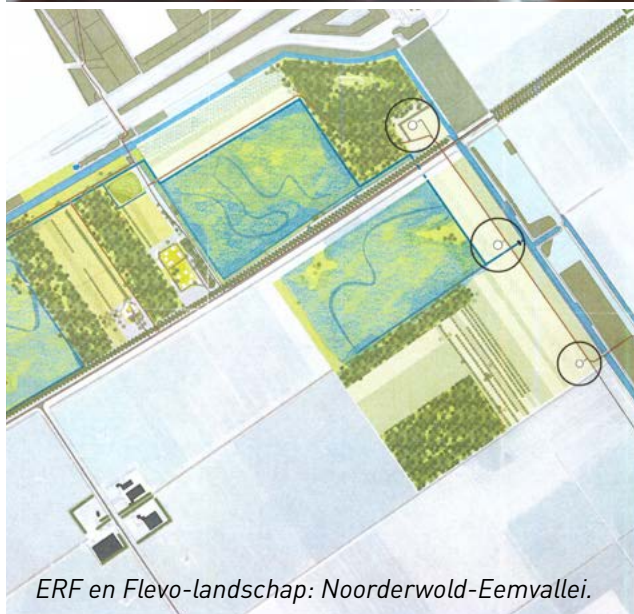
SYMPOSIUM | **PIONIEREN IN DE INTEGRATIE**
20 jaar ERF | **VAN LANDBOUW EN NATUUR**

VERSLAG
14 juni 2017 | WTC Almere

Jaco Burgers, directeur-bestuurder ERF;
'Natuurlijke vijanden zijn onze bondgenoten, deze moeten we het naar de zin maken met bijvoorbeeld beetle banks'.

ERF en Flevo-landschap: Noorderwold-Eemvallei.

ERF (Exploitatie Reservegronden Flevoland) kiest bewust voor biologische akkerbouw en pioniert hiermee inmiddels al 20 jaar in de ontwikkeling van grootschalige teelt, verwerking, afzet en samenwerking. Hiermee is innovatie al 20 jaar de rode draad voor ERF en kiest ERF er nu voor om dynamisch door te ontwikkelen met de integratie van landbouw, natuur en omgeving. Met de organisatie van het symposium beoogde ERF de ruim 80 zakenrelaties vanuit de sector te inspireren met betrekking tot het thema en te stimuleren om als partner mee te werken aan de ontwikkeling van grootschalige natuur inclusieve landbouw.

Werken aan de landbouw van de toekomst: Natuur inclusieve landbouw veerkrachtig landbouwsysteem

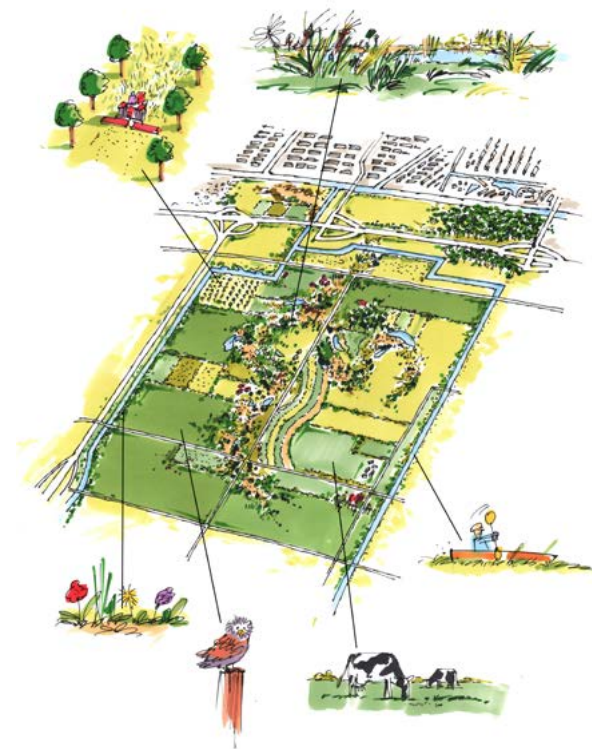
ERF en Noorderwold – Eemvallei.

Ondanks dat ERF de reservegronden tijdelijk beheert, wordt daarbij de nadruk gelegd op duurzaam grondbeheer en bedrijfsvoering en kennis ontwikkeling en deling. Vanuit deze principes is eerder gekozen voor de biologische landbouw en wordt nu ook gekozen voor natuur inclusieve landbouw met zowel een gezond landbouw systeem als een gezond financieel rendement. Hierbij moet volgens **Jaco Burgers (ERF)** het 'hokjes denken' worden verlaten en worden gezocht naar de synergie tussen de landbouw en de natuur, maar ook met wonen en recreatie.

De ervaring van ERF als stadsboer in het stedelijk gebied van Almere, de stedenbouwkundige ontwikkelingen in Oosterwold en het Flevolands Programma Nieuwe Natuur vormen de basis waarop het plan Noorderwold – Eemvallei in samenwerking

met het Flevo-landschap is gestoeld. Geïnspireerd door, met name, Mark Shepard, Pablo Tittone en farming with nature initiatieven is hierop vooruitgelopen met experimenten van strokenteelt met afwisselend verschillende gewassen en rassen.

Vanuit de overtuiging dat 'het gewoon doen' de beste leermeester is, bestaat dit experiment in 2017 een uniek perceel van 50 ha waar strokenteelt met diverse gewassen, rassen en bloemstroken in een representatief landschap zijn samen gebracht. Onderzoeksinstituten zoals WUR - PPO en het Louis Bolk instituut doen hier samen met ERF waarnemingen m.b.t. biodiversiteit, landbouw productie en kosten en opbrengst efficiëntie.

Roelof Balk, projectleider Noorderwold – Eemvallei:
*'Noorderwold Eemvallei is een kans van formaat'
 en 'De Eemvallei is de ruggengraat van ons plan'.*

Voor de toekomst zijn er in de samenwerking met Het Flevolandschap verdergaande experimenten voorzien met perma-cultuur en agro-forestry, aangevuld met bijpassende landschappelijke inrichting. Deze inrichting is een onderdeel van de gelijktijdige aanleg van ca. 250 ha nieuwe delta natuur. Hoewel het gebied door zijn bestaande inrichting en gebruik en de aanwezige grote archeologische waarden ook belemmeringen kent, is er volgens **Roelof Balk (Noorderwold - Eemvallei)** in principe voldoende 'ontwikkelruimte' voor deze experimenten, met op termijn een doorvertaling op grotere praktijk schaal. Waarbij er uiteraard grote kansen liggen m.b.t. de integratie met wonen en recreatie. In dit verband zijn de eerste bewoners contacten in samenwerking met de lokale natuur en stadslandbouw organisaties eveneens in 2017 voorzien. ERF en Flevolandschap willen graag met hen kennis uitwisselen.

Bijval vanuit de zaal

Bedrijfsgegevens ERF 2017:

Oppervlakte	1996 ca. 3800 ha
	2016 ca. 2100 ha
	prognose 2026 ca. 1000 ha
Status 2017	Areaal biologisch 1750 ha
	Areaal gangbaar 280 ha
Gewassen	aardappelen, erwten, luzerne/gras-klover, rode bieten, spinazie, spruiten, overige gewassen en deelteelten
Afzet	door Green Organics, Agrico, Bio-Brass, Agrifirm, veehouders (uitwisseling) en lokaal
Omzet	€ 8,3 miljoen (2015 – 2016)
Aandelen	Bio-Brass 25%

Kenmerken Project Noorderwold - Eemvallei

Ontwikkel – en inrichtingsfase	2015 – 2027
Oppervlakte natuur	206 ha
Oppervlakte landbouw	ca. 500 ha
Oppervlakte stedelijk en infrastructuur	60 ha

Jan Willem Erisman, Directeur Louis Bolk Instituut;
'Flevoland straks gevarieerd, akkers met bochtjes, diversiteit als basis van de inzet van techniek'

Dirk van Apeldoorn, Onderzoeker WUR-PPO;
'Polen liggend op een wiedzmachine anno 2017 is een schande'

Natuur inclusieve landbouw de toekomst!

Ondanks hogere opbrengsten is het gezinsinkomen van de Nederlandse boer in de achterliggende jaren gelijk gebleven en geeft geen of weinig ruimte voor verduurzaming. De druk om te veranderen is er echter wel, vanwege de negatieve impact op het milieu en de lagere voedingswaarde bij het huidige landbouw systeem. Het antwoord zal gezocht moeten worden in hogere financiële marge en gezonde verdienmodellen. Met als uitgangspunt meer veerkrachtige en weerbare landbouwsystemen, die ontstaan in interactie met en bij gebruikmaken van de natuur. Dit alles als een nieuw spoor.

Campina, Rabobank en Louis Bolk Instituut werken aan en met grootschalige projecten die in een conceptueel kader de biologische landbouw met landschapselementen als uitgangspunt nemen. Dit is vergelijkbaar met het spoor waarop ERF zit, als voorbeeld van een Flevoland met gevarieerde teelten

met (bio)diversiteit als basis. En met inzet van de techniek voor duurzaamheid gericht op behoud van (bio) diversiteit. Volgens **Jan Willem Erisman (Louis Bolk Instituut)** is het huidig spoor een doodlopend spoor! Maar hij is ook van mening dat een model met enkel gezondheidselementen qua bodem, gewassen en dieren niet voldoende is. Hiervoor is behalve een hoge productiviteit ook een 'gezonde' financiering nodig. Zeker omdat de overstap aanvankelijk gepaard zal gaan met een terugval in productiviteit. Een en ander kan zeker niet als een soft verhaal worden gezien.

Betekenis van natuur inclusieve landbouw voor de landbouw, natuur en mens.

De praktijk van het integreren van natuur en landbouw.

Boeren is per definitie het verstoren van natuurlijke processen. Natuur inclusieve landbouw betekent ook nog wel verstoring, maar met een hogere biodiversiteit, waaronder bodem diversiteit. Die diversiteit kent meerdere dimensies, namelijk in tijd, ruimte en genen. Vruchtwisseling is diversiteit in tijd. Gemengde teelten is diversiteit in ruimte. En een voorbeeld van diversiteit in genen is het gebruik van landrassen. Bij proeven met veldbonen gaf een mengsel van landrassen

een hogere opkomst en opbrengst dan de standaard variëteit. Voor de toekomst ziet **Dirk van Apeldoorn (WUR-PPO)** een gecombineerd gebruik van diversiteitsmiddelen. Het mixen van ruimte, tijd en genen. Bijvoorbeeld met 'pixel' teelt, op elke plek een uniek gewas telen. Dit wordt steeds beter mogelijk met slimme machines, drones op veld niveau: farmbots! Werken met natuur is dus meer dan stroken en mengteelt. We moeten hard gaan werken aan een mix van tijd, ruimte en genen, waarbij we slim gebruik maken van technologie ten behoeve van de biodiversiteit!

Huidige proeven laten zien dat er al aan deze toekomst wordt gewerkt. Maar er zal nog veel kennis en ervaring moeten worden gedeeld, waarbij het absoluut noodzakelijk is dat praktijk bedrijven hieraan deelnemen. Goede voorbeelden doen goed volgen.

Cees Witkamp, projectleider Vogelbescherming;
'Leeuweriken worden maar 4 tot 5 jaar oud en krijgen elk jaar maar één jong, dus er moet veel meer vaart achter het herstel van de populatie'.

Natuurwaarden en landbouw.

Het voorkomen van akkervogels en in het bijzonder de veldleeuwerik, als indicatoren voor bepaalde natuurwaarden, is sterk afhankelijk van het aanwezig zijn van datgene wat een akkervogel nodig heeft. Volgens **Cees Witkamp (Vogelbescherming)** is dit 1. Enough food to eat, 2. enough rest to breed en 3. Not too much predators to beat. Kennelijk is voor de veldleeuwerik de afgelopen decennia niet aan deze voorwaarden voldaan, gezien de sterke afname in Nederland van de jaarlijkse aantallen. Wat vooral het gevolg is van de afname van de verspreidingsgebieden. Het project Veldleeuwerik lijkt de afname nu wat te keren, maar voor een echte verbetering is er een veel grotere inzet van met name gemotiveerde individuele boeren nodig. Mozaïek vorming in het landschap is het credo!

Akkervogels zijn steppe vogels en hebben dus een vergelijkbaar biotoop nodig. Dit betekent de nodige ruigte in alle perioden van het jaar, om te kunnen leven, broeden en overleven. Voldoende ruigte is te verkrijgen door integratie van kleinschalige natuurelementen en roulatie met aangepaste gewassen, zoals gras-klover en luzerne, met de gangbare akkerbouw gewassen. Hierbij is het dus de boer die bepaalt of en in welke mate dit gebeurt en dat is onafhankelijk van het teeltsysteem, gangbaar of biologisch. Maar dus wel natuur inclusief! Meststoffen en gewasbeschermingsmiddelen hebben veelal een indirect schadelijk effect op het voorkomen van akkervogels. Samenwerking met collectieven zorgt voor opschaling en kwaliteitsverbetering van de aanpak.

De ontwikkeling van een voedselspoor – relatie tussen duurzame landbouw, voedsel kwaliteit en hogere prijzen – kan bijdragen om de economische effecten van extensievere teelt en natuur inclusief te compenseren.

Gesprekken in de wandelgangen

Bavo van de Idert, Directeur Bionext; *'Flevoland, met 10% biologische landbouw, een heldere visie op en een innovatie agenda voor die biologische landbouw, dient door de Provincie als proeftuin te worden geprolongeerd'.*

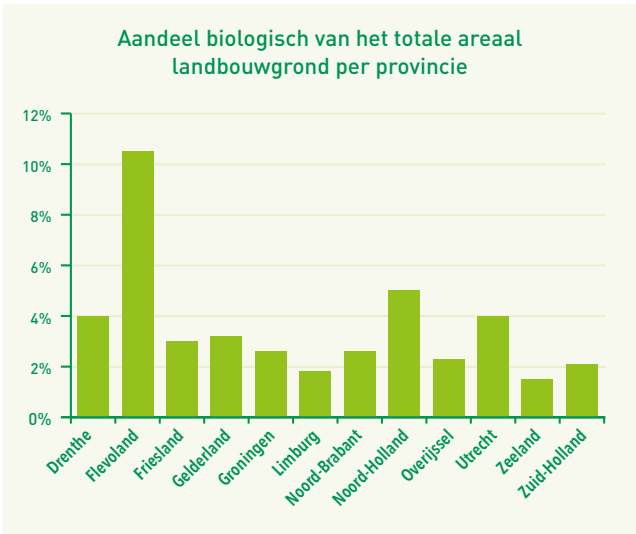
Consumentenvraag, groei naar biologische landbouw 3.0?

Er is een grote urgentie om te starten met de transitie van het huidige (mondiale) voedselsysteem naar een meer duurzaam voedselsysteem, waarvan het biologisch systeem een voorbeeld is. De afname van bodemvruchtbaarheid, de klimaatveranderingen, het niet voldoen aan de Europese eisen voor waterkwaliteit laten de urgentie wereldwijd, maar ook in Nederland, zien.

Ook aan de consumentenkant is er behoefte aan verandering. 700 milj. mensen lijden aan obesitas; 800 milj. lijden aan honger. Het wereld voedsel vraagstuk is nog steeds primair een verdelingsvraagstuk. Daarnaast zijn veel klachten bij huisartsen leefstijl gerelateerd. Gezonde voeding kan als medicijn dienen.

Er is een momentum, ook in Nederland, om te veranderen. Hiervoor is er echter wel een visie nodig. In ons omliggende landen is de transitie al op gang. In Frankrijk, Duitsland, Oostenrijk en Denemarken ligt het bio-areaal op 10 – 20%.

Wordt Flevoland (met ERF) in Nederland het voorbeeld van de Transitie? Volgens **Bavo van den Idert, (Bionext)** wel. Hij wil aan de slag met natuur inclusieve landbouw, dat maakt ook het landschap aantrekkelijker en helpt mee aan de transitie die nodig is. Mits hierbij de consument / burger ook wordt betrokken; de verbinding met de stad dus. ERF kan de politieke vraagstukken niet oplossen, maar kan wel laten zien dat het anders kan.

Bron: Bionext Trendrapport 2015-2016 (Skal Biocontrole, peildatum 30 juni 2016)

Ideeën van de deelnemers voor ERF.

In de ruimte die daarvoor werd geboden werden ERF veel ideeën aangedragen. Deze liepen, uiteraard, erg uiteen.

- Zoals van 'op zo'n bedrijf hoort ook vee' als 'hoe gaan jullie de schadelijke dieren bestrijden'.

- Vele keren werd er op aangedrongen om zoveel mogelijk verbindingen met zoveel mogelijk partijen aan te gaan, dit zowel voor het draagvlak als de doorwerking en navolging in ruimere kring.
- De financiering kwam ook regelmatig aan de orde, waarbij sommigen vinden dat natuur inclusieve landbouw financieel moeilijk of niet haalbaar zal zijn, tot het idee van groenfinanciering die het haalbaar zou kunnen en moeten maken.
- Maar ook enige tegenkracht of kritiek werd gemist. Het is te veel preken voor eigen parochie. Haal de tegenstanders er de volgende keer ook bij, dat verlevendigt op zijn minst het debat.
- Anderen misten de grote voorbeelden van natuur inclusieve landbouw die er kennelijk in het buitenland ook zijn?
- En het is goed dat ERF hier zo open over communiceert, net als met hun jaarverslag. Ga zo door!
- Velen wilden het gebied uitbreiden, o.a. met de gangbare boeren in de omgeving. Hier moet meer mee gedaan worden.
- De innovatieagenda voor de biologische landbouw opgesteld voor en overgenomen door de Provincie Flevoland, biedt mogelijkheden tot ondersteuning.
- Velen willen zelf aan de slag, al dan niet biologisch, al dan niet samen met ERF.
- Opvallend waren de vele reacties dat, hoewel een en ander niet onbekend was, het geheel als uiterst inspirerend werd ervaren.

Bestuurlijk overleg

Tjeerd Herrema, wethouder Gemeente Almere;
'Oosterwold is de overtreffende trap van pionieren'.

Oosterwold 4800 ha met ruimte voor 15000 nieuwe woningen, met behoud van het groene en agrarische karakter. Oosterwold wordt van onderop gemaakt aan de hand van een veelheid aan particuliere plannen. Deze formuleren de ambities voor het gebied, het raamwerk, de voorwaarden en de spelregels.

Jan Nico Appelman, gedeputeerde Provincie Flevoland;
'Noorderwold – Eemvallei is natuur inclusief, maar moet ook samenleving inclusief zijn'.

De pioniersfunctie van Flevoland: werken aan de toekomst van de landbouw.

Kansen voor Almere.

In Oosterwold wordt in principe alles overgelaten aan de initiatiefnemers met een paar simpele spelregels over de oppervlaktes rood, natuur en landbouw. Van een harde scheiding tussen stad en platteland gaat het daar naar een divers landschap. Het stroomt binnen aan initiatieven, waaronder die voor het grootste voedselbos en volledig circulaire 'Region Villages'.

Volgens **Tjeerd Herrema, wethouder Gemeente Almere**, is er dus volop beleidsruimte voor de integratie van natuur en landbouw en ook voor grootschalige biologische natuur inclusieve landbouw. Ook de Floriade wordt aangehaald. De Floriade van 2022 is al lang begonnen en gaat in op de voedsel opgave van de toekomst. Hierbij moet, maar ook

bij Noorderwold – Eemvallei, de samenleving niet worden vergeten. De ideeën uit de samenleving moeten met de projecten worden verbonden voor een mooie driehoek landbouw, natuur en samenleving. Hiervoor is een open transparante ontwikkeling nodig op basis van o.a. technische innovaties, waarbij er voor ERF een prominente en tevens blijvende rol is weggelegd.

Kansen voor Flevoland.

Noorderwold – Eemvallei past perfect in het Programma Nieuwe Natuur. Het is ontwikkeling van natuur in samenhang met de samenleving. Verder is de Flevolandse landbouw een belangrijke pijler van de omgevingsvisie. Bij de uitwerking van de omgevingsvisie moet Noorderwold – Eemvallei dan ook een duidelijke plek krijgen. Des te meer omdat er sprake is van een paradigma shift van landbouw naar voedsel en van voedsel vraagstukken naar voedsel systeem. Flevoland kan in de ontwikkelingen die dit tot gevolg heeft ook een rol spelen.

Verder houden leefstijl ontwikkelingen volgens **Jan Nico Appelman, gedeputeerde Provincie Flevoland**, ook sociaal economische vraagstukken in. De Flevolandse landbouw omvat weliswaar 'meerdere smaken' en de gangbare landbouw zit zeker nog niet aan de top, maar de biologische landbouw neemt wel een bijzondere plaats in. Daarom gaat de provincie voor de aanwezige innovatie agenda voor de biologische landbouw nu ook een uitvoeringsagenda opstellen. De provincie is daarbij bereid om allianties aan te gaan en partnerschappen te vormen, om het voortdurend experimenteren en innoveren te bevorderen. Hierbij moeten zowel letterlijk als figuurlijk harde functie scheidingen worden geslecht.

Panel gesprek;
'Eensgezind aan de slag'.

Panelgesprek.

De gepresenteerde zaken werden door de panel leden niet echt ter discussie gesteld, maar er werd meer gediscussieerd over hoe natuur inclusieve landbouw in het algemeen en Noorderwold – Eemvallei in het bijzonder te realiseren. Er werd daarbij nog eens benadrukt dat het ook een samenlevingsinitiatief moet zijn en dat het niet alleen gaat om een landbouwsysteem maar vooral over een voedselsysteem. Hierbij is verwoord van de meerwaarde van het systeem belangrijker dan de 'licence to produce'.

Triodos en Rabobank lieten zich horen als partijen die vinden dat ze een bijdrage kunnen en willen leveren, o.a. met behulp van bijvoorbeeld omschakelkredieten en specifieke project kosten. Het Groenfonds sloot zich hier in de discussie bij aan. Vanuit de zaal werd wel meer verwacht, namelijk dat er mogelijkheden zouden moeten zijn in de vorm van aangepaste krediet financieringen o.a. met een lagere rente. Voorop gesteld dat er in alle gevallen een goede business case moet zijn. Verder werden er aspecten als stadslandbouw, mechanisatie, technische innovaties, burgerparticipatie, onderzoek en voorlichting, concrete betrokkenheid van de provincie en de gemeente en communicatie m.b.t. de plannen bediscussieerd als belangrijk voor het welslagen van de plannen.

Aandacht voor de financiële aspecten

Bart Fokkens, voorzitter Stichting ERF;
'De life style van de consument voorspelt de biologische,
natuur inclusieve trend'.

Bestuursleden ERF vanaf oprichting tot heden; *Met gepaste trots!*

Tot slot memoreerde **Bart Fokkens, voorzitter Stichting ERF**, de grote ontwikkelingen in de afgelopen 10 jaar met betrekking tot de life style van de consument, die tot een geheel andere perceptie, clean label, van het biologisch product heeft geleid. En daarmee tot een veel grotere omzet, die meer

dan verdubbeld is. Hij heeft dan ook een groot vertrouwen in een doorgaande algemene ontwikkeling van de natuur en samenleving inclusieve landbouw. Hij dankt de aanwezigen voor hun geleverde en toekomstige bijdrage daaraan.

